

KÜTAHYA HISARBEOYGLU (SARAY) CAMİİ VAKFİYELERİ

Mustafa GÜLER*

ÖZET

Günümüzde halen varlığını sürdüren Kütahya Saray Camii'nin Banisi Mustafa Bey'dir. Mustafa bey Germiyanolu II.Yakup Beyin Suhaşısı Hisar Bey'in oğludur. Saray Camii 895/1487 yılında inşa edilmiştir. Mustafa Bey Camii'nin ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerinin maaşlarının ödenmesi amacıyla iki adet vakıf tesis edilmiştir. Cami için ilk büyük onarım çalışması 1163/1749 senesinde dönemin valisi Yahya Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yahya Paşa Bu tamirin ardından camiye yeni vakıflar bağlamıştır. Makalede adı geçen üç vakfiyenin değerlendirmeleri yapılmış ve sonuna orijinal metinleri eklenmiştir.

1. SARAY CAMİİ

Osmanlı Devleti'nde Anadolu Eyaleti'nin merkezi olan Kütahya şehri, Şehzadelerin sancığa çıktıkları zamanlarda Şehzade Sancaklığı da yapmıştır. Aşağıda vakfiyelerini zikredeceğimiz ve günümüzde halen mevcudiyetini sürdüren

Dr. AKÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Anadolu Eyaleti, Rumeli Eyaleti'nden (796/1362) hemen sonra 797/1393 senesinde tesis edilmiştir. İlk Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa (805/1402)'dir. Eyaletin merkezi ilk zamanlarda Ankara iken 863/1459'da Kütahya'ya nakledilmiştir. 937/1530 tarihinde eyalet on yedi sancığa ikiye ayrılmıştır. Bu sancıklar; Kütahya, Hüdivendigar (Bursa), Karesi (Balıkesir), Saruhan (Manisa), Aydın, Menteşe (Muğla), Teke (Antalya), Hamid (Isparta), Karahisar-ı Şahib (Afyon), Ankara, Kangın (Çankırı), Kastamonu, Boku, Sukacözü (Eskişehir), Kocaeli, Biga ve Aliye sancakları idi. 1281/1864 tarihine kadar devam eden eyalet bu tarihte çıkan vilayet kanunnamesi ile Hüdivendigar, Saruhan, Aydın, Ankara ve Kastamonu vilayetlerine ayrılmıştır. 438 Numaralı Vilayet-i Anadolu Tapu Defteri, (937/1530), C. 1, Ankara 1995, s. X; Besim Darlot, "Anadolu", mad. t.A. C. I, s. 429.

Hisarbeyoğlu Camii 893/1487 tarihinde inşa edilmiştir. Cami, başlangıçta Mustafa Bey'in adıyla anılırken; Beylerbeylerini oturdukları sarayın arkasında bulunması sebebiyle zamanla Saray Camii adıyla meşhur olmuştur. Saray Camii'nin banisi Mustafa Bey'dir. Mustafa Bey Germiyanoğlu II. Yakup Bey (1387-1429)'in subaşlarından Hisar Bey'in oğludur².

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra tahta geçen II. Selim, babasının sağlığında Kütahya'da Sancak Beyliği yapıyordu. Kanuni'nin Sığetvar önlerinde vefat ettiği haberi Kütahya'ya ulaşınca Sıçanlı yaylağında bulunan II. Selim şehre dönmüştür. Cuma vaktinde rastladığı Saray Camii Hatibi Feyzullah Fakih'e: "*Merhum ve ma'jurun leh babam hüdâvendigar rahmet-i rahmana gittükleri haberi geldi. Hutbe-: şerifte bizim namımıza dua eyleyüp cemaat-i müslimîne bildirenliz*" demiştir. Böylelikle, Saray Camii II. Selim'in Sultanlığı ve Halifeliliği namına ilk defa hutbenin okunduğu ibadethane olmuştur.

Cami, ilk olarak 1163/1749 senesinde zamanın Anadolu Beylerbeyi Yahya Paşa⁴ (v.1168/1755) tarafından tamir ettirilmiş ve vakfiye metninden de anlaşılacağı gibi neredeyse tamamen yenilenmiştir. Buna işaret olarak Yahya Paşa, caminin içinde sol üst mahfefe şu beyti yazdırmıştır:

*"Didi ol âşf-i temam itmamma târîhini
Yahya Paşa idi hokkan bu kadim ma'bedi ihya "*

Camide, mevcudiyeti bilinen tuğra ve kitabelerden sonraki tarihlerde de bazı küçük onarımlar yapıldığı anlaşılmaktadır. 1194/1780 tarihli Yeğen Mehmed Paşa⁵ (1139-1203/1727-1788) tarafından yaptırılan I. Abdülhamid'in tuğrası⁶ caminin Sultanın da özel ilgisine mazhar olduğuna işaret sayılabilir. Yine cami duvarında bulunan Hacı Abdullah Paşa⁷ (1162-1215/1749-1801) ya ait dua cümlesi de Kütahya'da görebilen her idarecinin bu mâbed ile özel olarak ilgilendiğini göstermektedir.

² Hisar Bey, Yıldırım Bâyezid (1389-1402)'in II. Yakup Bey'i Ipsala'da hapsediği zaman onunla beraber hapsede kalmıştır *Aşkpaşaoğlu Tarihi*. (hız. Atsız), C. 1, İstanbul, 1992, s. 64; Mustafa Bey'in kendinden başka iki kardeşi daha vardır. Bunlardan birincisi olan Mahmut, Ulu Camii'nin minaresini yaptırmıştır. Diğer kardeşi ise Oruç Bey'dir. *Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, Bizans ve Selçuklularla Germiyan s. Osmanlıulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s.112.

³ Selânikli Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*(971-1003/1563-1695), (Haz: Mehmed İpşirli), İstanbul 1989, s. 40

⁴ Yahya Paşa Eyyüb Camii hatibi Mustafa Ezerdi'nin oğludur. Hekimoğlu Ali Paşa'nın yanında yerleşen onarımcı damadı ve kethüdası oldu. 1144/1732 yılında Sadrazat Kethüdası'nı yükselen paşa 1148/1735'te İ. zon, ardından da Özi Valisi oldu. 1150/1737 yılında esir düşen paşa, kasa esaretinin ardından Bursa ve Mevaliklerine getirildi. Bunun sonra bir çok vilâyette valilik yapan Paşa, nihayet 1162/1749'da Anadolu Beylerbeyi oldu. Valilik yaptığı yerlerdeki hayır eserleri ve vakıflarıyla tanınmaktadır.

Yeğen Mehmed Paşa Alanyalıdır. 1155/1742'de Belgrad Serdengeçtiliği yapan paşa, 1195'te Anadolu Valisi oldu. Daha sonraları da başta Diyarbakır Beylerbeyliği yaptı ve 1203/1788'de vefat etti. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmâniyye* (yay: Mustafa Keskin vd. C. IV/1, İstanbul, 1997, s. 312.

Hamza Güner. *Kütahya Camileri*, İstanbul, 1969, s. 27'de adı geçen tuğranın alt tarafında "Ezer-i hîme-i yeğen Mehmed Paşa vilâ-i Anadolu 1194" yazısı olduğu kaydedilmiştir. Bu tuğra şu anda camide bulunmamaktadır.

Hacı Abdullâh Paşa, Adanalı Ömer Paşa'nın oğlu ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın damadıdır. 1214/1799 senesinde Anadolu Valisi olmuştur. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmâniyye* (yay: Ali Aktan vd.), Ç. III, İstanbul, 1996, s. 450.

Saray Camii 1940'lı yıllarda başta mahfelinin yıkılması, bakımsızlık ve ilgisizlikten tamamen harap bir hale düşmüştür. Bir müddet sonra halkın gayretleriyle esaslı bir tamirata tabi tutulmuş ve 1957 senesinde tekrar ibadete açılmıştır⁸.

Caminin yanında bir sıbyan mektebi ile bir hazîrenin olduğu dair bilgiler⁹ varsa da bu eserlerden günümüzde herhangi bir kalıntı yoktur. Hazîreden kalan son bir mezarlık camii girişinin sol tarafında yer almaktadır, kitabede şu ibareler yer almaktadır:

"Hüve'l-Hallâku'l-Bâki Anadolu Valisi Sadr-ı Esbâk Devletü Sılahdâr Mehmed Paşa hazretlerinin kethüdâsı merhum ve mağûr el-muhtâcu ilâ rahmatü rabbihî'l-ğâfir Müslim Ağa ruhiçân el-Fatiha sene 1194/1780"

Caminin giriş kapısı üstünde 69,5x34 cm boyutunda etrafı çini kaplı mermer üzerine süslü hatı ile yazılmış kitabede şunlar yazılıdır:

"Fî Eyyâmî devleti's-sultani'l-a'zam zillullâhi fi'l-'alem es-Sultân Bâyezîd Hân ibn Mehmed Hân"

Halledellâhu mulkehu benâ ve 'amera hâze'l-mescidi'l-mübâreki's-şerîf el-fakiri'l-muhtâci ilâ

Rabbî'l-kertmi'l-lâfî/Mustafa ibn Hisar Bey el-'abdî'l-lâfî afâllâhu 'anhumâ

Er-rahîmu'r-raîf taleben il-rızâli'l-hakkî'l-atîf harresallâhu mine'l-hedmi ve'l-hakîfî Târîhi sene 893/1488"

Camiye 2X1,5 m. boyutlarında ve etrafı mermerle kaplı, iki kanatlı ahşap kapıdan girilir. Kapı kanadının sağ tarafında *"yâ müfettiha'l-ebvâb"* sol tarafında da *"fettihi lenâ hayra'l-bâb"* yazılıdır. Caminin içi tek kubbeli, yerden bir metre yüksekliğinde ve alanı 8,65X11,40 m' dir. Aynı şekilde girişe göre sol tarafta yer alan mahfelin kuble tarafı da çini kaplıdır.

Mihrab • taştan oyularak yapılmış ve etrafı çinilerle kaplıdır. Üzerinde *"Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekerîyye'l-mihrâbe vecede 'indehâ rızkan kale yâ Meryemu innâ leki Heze kâlet hüve min 'mdillâh" âyeti* yazılıdır. Âyet burada diğer camilerde yazılanlara göre daha uzun olarak kaleme alınmıştır. Mihrabın sağ üst tarafında *"Accelâ bi's-salâti kable'l-fev"* ve sol tarafında *"accelâ bi'l-tevben kable'l-mev"*¹⁰ yazılıdır.

⁸ Güner, s. 29.

⁹ Güner, s. 27.

Cami kapılarının üzerine çokça yazılan bu duanın manası: "Ey her kapıyı açan Allah, Bize de daima hayır kapılarını aç"tır.

Âli İmrân Suresi 37: Hz. Zekerîyya (AS) onun yanına her mabede girişte bir rızık bulur ve Hz. Meryem'e sorar? Bu sana nereden geliyor? O da bu rızık Allah tarafından diye cevap verir..

"*Vakit geçmeden namazda acele edin, ölüm gelmeden de tövbe etmekte acele edin" me'âlindeki bu hadisin aynı müteber hadis kitaplarında bulamadık. Ancak namaz kılmakta acele edilmesi ile alakalı bir çok hadis sahih kitaplarda yer almıştır. Bu konuda bkz. Ebû İsa Muhammed İbn İsa el-Tirmizî, Süne-i Tirmizî, Kitâbü's-Salât, İstanbul, 1992, Bab 15, İmam Ahmed İbn Hambel, *Mâreketü İbn Hambel*, C VI, İstanbul 1992, s. 375.

Caminin mimberi de taş oyma olup tamamen çinilerle kaplıdır. Çinilerden bir kısmı caminin yapıldığı yıllardan, bir kısmı ise Yahya Paşa zamanından kalmadır. Mimberin giriş kapısının üstünde 10X25 cm. boyutunda iki çini üzerinde "men beus mesciden illâhite'â , benallâhu lehu beytenfi7-cenne" hadîs-i şerifi yazılmıştır.

Caminin büyük kubbesi dört yarım kubbe üzerine oturtulmuş bir tam kubbedir. Dıştan görünüşü onikilik kasnak üzerine olup kurşun kaplıdır. İmam mahfeli: üzerinde yarım kavis üzerine oturtulmuş küçük bir kubbe vardır. Cami mahfelleri ile beraber 150-200 kişinin namaz kılacağı kadar büyüklüktedir¹³.

Genel görünümü itibarıyla Anadolu Selçuklu sanatından Osmanlı sanatına geçişin bir simgesi gibidir.

2-SARAY CAMİİ VAKIFLARI

Saray Camii'nin bakımı, onanımı, temizliği ve görevlilerinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş üç vakfiye bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi caminin banisi Mustafa Bey'e, üçüncüsü de Yahya Paşa'ya aittir. Mustafa Bey'in vakıflarından ilki 15 Zilhicce 889/2 Ocak 1485 tarihini taşımaktadır. Diğeri ise Evast-ı Muharrem 897/K.âsm 1491 tarihli dir. Vakfiyeler devrin anlayışı icabı Arapça olarak yazılmışlardır¹⁴. Anadolu Valiliği sırasında Saray Camii'ni tekrar inşa eden Yahya Paşa'nın vakfesi ise 24 Şevval 1164/15 Eylül 1751 tarihli olup Türkçe olarak kaleme alınmıştır¹⁵. Bazı eserlerde Mustafa Bey'in vakıflarından muhtasar olarak bahsedilmesine¹⁶ rağmen, Yahya Paşa'nın vakfi hiç konu edilmemiştir. Ayrıca bu vakfiyelerin orijinal metinleri de yayımlanmamıştır.

2.1. Mustafa Bey'in Birinci Vakfesi

Bu vakfiyenin başında uzun sayılabilecek bir girizgâh kısmı yer almıştır. Burada besmele-hamdele-salvele cümlelerinden sonra dünya hayatının değersizliği, buna tedbir olarak hayır hasenat yapmanın faziletleri ifade edilmiş olup, tercümesi şöyledir:

"Kalb gözü akû nuruyla nurlarını) derûnu çok temiz şemal ile süslenmiş, i-sâbetli ve doğru görüşe nazif ve kuvvetli bir fikre yol bulmuş kimseler nezdinde kat'iyyen tahakkuk etmiştir ki, dünyaya ve dünya varlığına burada kıymet ve ehemmiyet verenler -halbuki ehemmiyet vermeye değmez- ve dünyanın zevklerine mağrur

¹³ İmam Ebu'l Hüseyin Müslim ibn Haccâc, *Sahihü Müslim, Kitâbu'l Mesâid*, bab IV, 24. İstanbul 1992 s. 378.

¹⁴ Saray Camii'nin mimari özellikleri için bkz. Güner, s. 30 vd.
Mustafa Bey'in vakfiyelerinin ikisi de Vakıflar Genel Müdürlüğü Anjiri (VGMA)'nde. 739 numaralı defterin 208-223. sayfalarında kayıtlıdır. XVI. Asrın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin her yerinde kaleme alınan vakfiyelerin dili tamamen Arapça idi. XVII. Asırdan itibaren ise Arap topraklarının dışındaki yerlerde vakfiyeler genellikle Türkçe yazılmışlardır. 1924 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün tesisi ile Arapça olarak yazılan vakfiyelerin tercüme çalışmaları başlatılmış, neticede Arapça vakfiyelerin tamamına yakını tercüme edilmiştir. Mustafa Bey'in VGMA. 7> numaralı defterin 208-223. sayfaları arasında bulunan Arapça vakfiyesinin sureti; 01.08.1941 tarihinde mütercim Abdullah Tarıncı tarafından tercüme edilerek VGMA. 1767 numaralı defterin 345-356 sayfaları arasında yer almıştır. Ancak sonradan eklenen kısmın tercümesi tarıncı tarafından yapılmıştır.
Bu vakfiyenin sureti de VGMA'nde mevcut 739 numaralı defterin 43. sayfalarında dir.
Güner, s. 26-28, Uzunçarşılı, 112.

olanlar âtîde muhakkak nedamete düşeceklerdir. Dünya emvali için onun eteğine sarılmak isteyenlerin kulaçları ona yetişmez, dünya pazarında kazanmak için ticâret muamelesine girişenlerin metâi kazanmaz, ömür ne kadar uzasa altında bir fâide yoktur. Her nimet behemahal zevale mahkumdur. Bu dünya bizim için etrafında döndüreceği bir mihver değil, orada bizim yerli bir eğleşme de yoktur. Dünyanın geliştiği hakikaten bir gidişten, ömrünü fihakika harabeden, uyanıkları uyanıklardan, yaşayış uykusu ahvalinden ibarettir. Oraya konanlar muhtelif cinsler neviler sınıflardır. Zaruri olan azık ve ihtiyaçtan fazla orada bir şey edinmek israftır.

Bahşîşleri kıymetsiz heba zenginliği yorgunluktan tü'meti, nîkmetten ihسانی meşakâten ibarettir. Dinarı(altınları) ateş, izzeti zillet, parası gam ve gussedir. Yoğî zehir zekî elem, şulesi karanlıktan ibarettir. Zeman seyru hareketinde merhamet ve atıfet göstermez. Dehru esrine rıfk-u mâlayemetle muamele etmez. Dünya hayatı kendisini bir çok sarhoşluklar baygunluklar takip eden bir neşve ve şekiden ve arkasında bir çok tehassürler bulunan bir şehvet ve havadan ibarettir. Dünyanın ahvali bu şekildedir olunca; dünyanın aldattıcı yolduzlarına göz dikmeyenlere, onun deliğine deşigine el uzatmayanlara, altınlarına iltifat etmeyenlere -çünkü altınları bir takım zebaniden ibarettir- ve zahiri süslerine aldanmayanlara, zira dünya bu zahiri süslerle yağın başını almış aşûfte bir kadın demektir. Ve dünya malının ancak manevî malı olmayanların malı olduğunu bilenlere ne mutlu ne saadetir. Çünkü mal hakkında "bir kuşlukta geçen bir şey olup buna altı hukuku ilahiyî ifa etmeyenler akli olmayanlardır. Fehim ve idrakten mahrum olanlar ancak bununla sevinç duyarlar."

Vakfiyenin aşâğısında, âhirette amelî makbul bir kimse olabilmek için yapılması lâzım gelen emeller, âyet ve hadislerin delaletiyle anlatılmaktadır:

"Binaenaleyh fırsatı kaçırmaksızın telâfi ve tedarikte bulunanlar ölümden önce işini hazırlamış ve yoluna koymuş olanlar elindeki koruğu sırkeye tahavvül etmezden misli kâfura döndürmezden mukaddem gafletten uyanıp aklını başına almış olarak melik-i gaffâr olan Cenab-ı hakkın "Yemâ tü'addimü lîenfusikum min *ayrin tecluduhu 'indellahi hüve hayran ve 'azamu ecran*" kavli keriminde ibret ve imtisal gözyile bakıp da işlerini düzeltenler bu suretle hayatın en mükemmelini ve meberatının en güzelini intihab edenler ve Hz Muhammed (s.a.v) efendimiz'in "Ademoğhu vefat edince amelî kesilir, ancak üç hususta müstesna: Kendine du'â eden hayrî evlâd bırakmak, İnsanlara daima faydalı olan ilim ve Allah yoluna hasredilmiş Sadaka-i câriye"¹⁵, hadis-i şerifini düşünenler ne güzel kimselerdir".

Vakfiyenin bundan sonraki kısmında Mustafa Bey ve güzel hasletlerinden şöyle söz edilmektedir: "O, Allah yolunda malını mülkünü harcamayı, böylelikle rabbinin rızasını kendine müşfik bir arkadaş kılmayı gaye edinmiştir. Bu düşüncesi ile vâkıf her türlü tekrim ve tebelle lâyıktır."

Bu temiz ve yüce gayelerle vâkıf, Kutahya şehri içerisinde Hisar Bey Mahallesi diye bilinen mahallede son derece güzel ve ince bir mimari anlayışla inşa edilen camiye yaptırmıştır. Ardından orada yapılacak ibadetlerle ilgili şu şartları

¹⁵ Müzenmil 20: "Kendiniz için dünyada iken ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bilirsunuz: Hem de makkûfıca daha üstün ve daha büyük olmak üzere..."
Bu konuda bkz. Tirmizi, Sünen-i Tirmizi. Ahkâm, 36. C. III, s. 620.

belirtilmiştir: "Cami, cemaate devam edecek kişileri ticaret ve zıkrullahtan ahkoy-mayacak ve bu kişiler aynı zamanda kelamullah ilavesine müdâvim olacaklara." Camide Cuma, bayram, beş vakit farz namaz kılınacak ve sair mendup olan ibade-ler yapılacaktır."

Vâkaf, temel şartları belirttikten sonra caminin; bütün hududu, hukuku, müste-milâtı ve çevresinde bulunan yolları ile birlikte *sahih-i şer'* ile vakfedildiğini ve tw eserin bütün vakıflar gibi kıyamete kadar rehin olamayacağını, satılmayacağını ve kiraya verilemeyeceğini beyan etmiştir. Ardından yaptığı hayrın ilelebed devamı ve caminin ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla tasarrufu altında bulunan akar, çiftük ve diğer mallarını vakfettiğini beyan etmiştir. Bu akarlar şunlardır:

1- Kütahya Ovası sınırları içerisinde yer alan Alayunt Köyü'nün bütün aszısı Bu köy Germiyan Bey'i II. Yakup tarafından vâkfin babasına temlik edilmiştir²¹. Kütahya'nın Osmanlı hakimiyetine geçmesinin ardından yapılan tahride araziler Hisar Bey'in oğlu Mustafa Bey'e verilmiştir. Bu köy bugün Kütahya merkez ilçeye bağlı olup, Ankara-İzmir ve İstanbul-Konya demiryolunun kavşak noktası durumundadır. Köyü' arazileri günümüzde tamamen köy halkının mahdud. Muhtemelen 1848'de çıkarılan *oy. kamunu* ile diğer bütün vakıf köyleri gibi burası da yerli halk arasında pay edilmiştir²².

2- Alayunt Köyü yakınlarından geçen Kütahya Suyu üzerinde dolaplı üç değirmenin tamamı. Değirmenlerin hiç birisi günümüze kadar varlığını sürdürmemiştir. Adı geçen dere ise büyük ölçüde kurummuştur.

3- Kütahya merkezde Şehreküstü Mahallesi'nde²³ bulunan biri erkeklere diğeri kadınlara mahsus çifte hamamın gelirlerinin tamamı da camiye bağlanmıştır Vâkufa babası tarafından miras bırakılan hamamlar bugün Küçük Hamam adıyla bilinmektedir. Hamamın mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olup yine kira ile bu kurum tarafından işletilmektedir.

4-Kütahya'da Çıknkçılar Çarşısı'nda bulunan birbirine bitişik iki kelleci dükkânının tamamı vakfedilmiştir. Günümüzde bu adı taşıyan bir çarşı yoktur. Vâkfin sonradan eklediği dükkânların da bu civarda olduğu dikkate alınırsa bahsedilen kelleci dükkânlarının buralarda olma ihtimali fazladır.

5-Haseki Harimi ve Arpa Bahçesi diye bilinen iki bahçenin tamamı. Bunlardan her biri vâkufa mezkur pederi tarafından hibe edilmiştir. Saray Camii'nin yakınlarında bulunduğu belirtilen bahçelerden hiçbir iz ve işaret yoktur.

6-Afyon Karahisar'da bulunan ve Mustafa Bey dükkânları diye anılan dör dükkânın tamamı. Adı geçen dükkânlar da artık mevcut değildir.

Adı geçen gayr-ı menkuller aynı şekilde 438 numaralı tapu defterinde de ye-atmış olup 937/1530 tarihinde toplam gelir 8932 olarak tahakkuk etmiştir. Bunun,

* Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kayıtlı Kadime Arşivi (KK4). TD., 560, Vr. 22*

²¹

Kütahya Tapu Sicil Dairesi'nde mevcut defterlerden en eskisi 1279/1862 tarihli olup buradaköy arazi-lerinin tamamı hakkın malı olarak kayıtlıdır. Bkz. Kütahya Tapu Sicil Dairesi Defter no: 1.

²²

"Bu mahalle 1964 yılındaki şehir plânında mevcut olup günümüzde Ali Paşa Mahallesi olarak bilinmektedir

3220 akçesi Şehreküstü Mahallesi'ndeki hamamların, 360 akçe Kütahya'daki dükkânların, 180 akçe ise Afyon'daki dükkânların, 500 akçesi yukarıda adı geçen bahçelerin, 3212 akçesi Alayunt Köyü'nün ve 1330 akçesi değirmenlere aittir²¹.

2.1.1. Vâkûfın Şartları:

Vâkûf, yukarıda adı geçen mülklerin tamamının vakıf olduğunu şu ifadelerle beyan etmektedir: *"Vâkûf-ı muma ileyh mezkur evkâfı bâtân hudûdıyla, hukukıyla, merâfıkıyla, tevabîyle, levahıkıyla, terâkûyle, muzafatıyla, mensûbâtıyla, dâz yerleriyle, tepeleriyle, dereleriyle, dağlarıyla, meskenleriyle, mezarlarıyla, meralarıyla, gezinti yerleriyle, yollarıyla, kuyularıyla, nehirleriyle, bağlarıyla, meyveli meyvesiz ağaçlarıyla, el hasıl kendîlerine muzaf ve kendîlerinden ma'dud olan ve kendîlerine nisbet edilen hukuk-ı şer'iyye ve rusum-ı örflüyyesi ile eski olsun-yeni olsun, uzak olsun-yakın olsun, bitişik olsun-ayrı olsun, burada zikredilsin-edilmesin, bunlar arasında vakıflar ve hayırlar hariç olarak her şeyleriyle vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î ve tasadduk-i mu'teberî marzî ile bâtân sıhhat şartlarını cami müfâsid ve muhil kayıtlardan halî ve elimme-i müctehidînin kabul ve itibar ettiğî şeylere riayet edilerek kayyeme kadar müebbeden bir vâkûf olmak üzere vakfve habs eyledi".*

Haliyle adı geçen malların satılamayacağı, hibe edilemeyeceği ve rehin verilemeyeceği, hiçbir şekilde itlaf ve imha edilemeyeceği de belirtilmiştir.

Vakıfların idare ve şevkinden mesul olan kişilere mütevellî denilmektedir. Mütevellîler gelir ve giderleri kontrol etmelerinin yanında, bu hususa dair gerekli düzenlemeleri de yapmakla mükelleftirler. Mustafa Bey'in ilk vakfiyesinde mütevellîliğe dair şartlar şöyledir: Vâkûf ilk olarak mütevellîliğe kayd-ı hayat şartıyla kendini nâsb etmiştir. Vefatından sonra ise velayet sahibi oğullarına bırakmıştır. Sonra da erkek sulbünden nesli devam ettikçe İslam Aile hukukundaki *"es-salâh fi'l-askâh"* prensibine göre tevliyet vazifesini bunlardan birinin sürdürmesini arzu etmiştir. Erkek nesebinin son bulmasından sonra ise mütevellîlik kızlarına veya oğulların kızlarına şart edilmiştir. Nesebin tamamen son bulmasının ardından İstanbul'da oturan Anadolu Kadıaskeri'nin güvenilir bir kimseyi mütevellî tayin etmesini istemiştir. Mütevellîler için vakıftan ayrılan pay ise senelik mahsulâtın 1/5'idir. Buradan hareketle 1530 yılında gerçekleşen toplam hâsılâtın 8932 akçe olduğu nazâr-ı dikkate alınırsa bunun 1718,5 akçesinin mütevellîye ait olduğu görülecektir²². Yukarıda ki 1/5'lik mütevellîlik tahsisi sadece vazifenin oğullar arasında sürdüğü zamanlara aittir. Tevliyetin kızlara geçmesinden sonra ise toplam gelirin 1/10 u mütevellîlere verilecektir.

Mütevellî, vakfın gelirleri müsâid oldukça herhangi bir indirim gitmeden her hak sahibine hakkını tamamen verecektir. Eğer İlâhî bir sebeble vakfın varidat ve gâilesinde bir noksanlık husule gelirse masraflardan ve vazifelilere verilen paralardan kusuntular yapılacaktır. Gelirde artış olması halinde ise bu meblağ cami, dükkânlar ve hamamların tamirleri için saklanacaktır. Toplanan paralar vakfın gelir kay-

²¹ TD.43H, I, s. 108.

Vakfiyelerde geçen *es-salâh fi'l-askâh* veya *el-'akreb fe'l-'akreb* tabirleri soyun asla yakınlığını ifade etmek için kullanılır. Meselâ babaya göre oğul torundan daha aslah'dır; yani daha yakındır.

²² TD.43R, I, s. 108.

naklarına artıracak bir mal satın almağa veyahut münasip bir yerde bir şey yaptırmağa kifayet edecek meblağa ulaştığında bu para ile çiftlik, akar, hamam, dükkân %; saire gibi bir şey satın alınacak veya yaptırılarak gelir kaynaklarına eklenecektir.

Vakfın ilk mütevellisi Abdullah ibn Abdullah'tır.

Vakfın caminin bakımı ve onarımı için vaz' ettiği şartlar şöyledir: Şa>: mezkur cami münhezim ve harap olursa ikinci üçüncü ve dördüncü defa olarak tekrar iade ve ihya edilecektir. Ancak olabilecek bir tabii hadise ve felaket yüzündetamiri imkânsız hale gelirse vakıf gelirleri dünya durdukça Müslümanların fakirler, ne, miskinlerine ve muhtaçlarına dağıtılacaktır.

Vakfın nezâret işi de aynen tevliyette olduğu gibi vakfın nesebine şart kılınmıştır. Nâzır²⁶lara tahsis edilen rakam günlük 2 dirhemdir. Nazırlık vazifesi vakıf nesli son bulunca emin ve mutemed bir şahsa intikal edecektir.

2.1.2. Caminin Görevlileri

Mustafa Bey'in en önemli vakıf eseri olan cami için vakfiyesinde tespit ve şart ettiği görevler şunlardır:

a) *İmam-Hatiplik*: Camiye imam-hatip olacak şahıs her imamın bilmesi gereken temel kaideleri bilecektir. Vakıf, burada imamın beş vakit farz namazlarda cemaate namaz kıldırmasından başka, Regâib, Beraet, Kadir Gecesi'nde nafile namaz kulmasını ve Ramazan gecelerinde kılınan Teravih namazlarını da eda etmesini; Cum'a hutbesini okumasını ve namazını kıldırmasını şart etmektedir. Bu hizmetler mukabili imamın vakıftan alacağı para günlük 5 dirhemdir.

b) *Müezzin*: Camide müezzinlik yapacak olan şahısta aranacak temel özellik tabiatıyla sesinin güzel olmasıdır. Ek olarak vakıf müezzinlerin vakti iyi takip etmelerini ve özellikle her vakit ezanını devamlı olarak minareye çıkarak okumalarını istemektedir. Müezzinin günlük tahsisi ise 2 dirhemdir.

c) *Muarrif*²⁷: Vakıf, camide okunacak olan Kur'an-ı Kerim cüzlerinin muhafaza edilip okuyanlara dağıtılıp toplanması ve kıraati bitikten sonra dua etmesi mukabilinde muarrife günlük bir dirhem tayin etmiştir.

d) *Ehl-i Kur'an*: Osmanlı mülkünün birçok yerinde vakıflar kendi inşâ ettikleri ya da vakfın tesis edildiği mahallere yakın câmiilerde günün belirli zamanlarında, bir veya daha fazla kişinin toplam Kur'an okumalarını şart kılmuşlardır. Mezkur vakfiyelerde kıraattan hâsıl olan sevapların hediye edileceği bir çok yer zikredilmiştir. Ancak Rasûlullah'm ruhuna hediye edilmesi bir çok vakfiyede mutlak surette yer almıştır.

Bu şekilde ekseriyeti vakıf eseri olan camilerde, vakıfların şartları muvacehesinde beş vakit namazın edasından başka, Kur'an ve salavât hatimleri başta olmak üzere, ibtidai ve 'âli İslâmî ilimler, halka açık sohbet meclisleri, umumî ve husûsî

²⁶ Nazır: Vakıflarda vakıfların muhtelif şartlarını yerine getirmekte vazifelenen kişiler

²⁷ Muarrif: Vakıf eserlerinde Kur'an okunması, dua edilmesi gibi hizmetlerin yapılmasını temin ve takip eden kişi.

dersler düzenlenirdi. Günün belirli zamanlarında bilhassa selatin camilerinde aynı anda birden fazla ders veya sohbet meclisleri bulunurdu. Böylelikle câmiiler hem vâkıfların şartlarına uygun olarak işletilmiş, hem de eğitimin önemli bir bölümünün gerçekleştirildiği güzide mekânlar olmuştur. Yakın zamana kadar bazı selâtin camilerinde devam ettirilen bu faaliyetler maalesef günümüzde akamete uğramıştır. Mustafa Bey'in bu hususa dair vakfiyesindeki şartları şöyledir. Her gün öğle vaktinde muarrihin delaletiyle camide yedi ehl-i Kur'an toplanarak, birer cüz okuyacaklar ve Kur'an-ı Kerim'i hatmettikçe, hatim duası esnasında tekbir ve tahlillerin yanı sıra vâkıfa ve bütün mü'minlere dua edeceklerdir. Vakfın burada dua etme işini "*âdet-i ma'rûfe*" olarak vasıflandırması bizim yukarıda ortaya attığımız tezi güçlendirmektedir. Yedi kişiye tahsis edilen para ise günlük birer dirhemdir. Ayrıca bunlardan hiç birisi mâzeret-i şer'iyyesi bulunmadıkça yerine başkasını vekil edemeyecektir.

eJKayıym: Vakfiyede beyan edildiğine göre kayıymın vazifeleri şunlardır: Gündüz caminin kapısını açmak, gece kilitlemek, camiyi süpürmek, yaygısını sermek, dürmek, kandilleri yakmak ve söndürmek, bunları temizlemek. Kayıyma yağ ve temizlik masrafları da içinde olmak üzere tayin edilen meblağ yevmi 3 dirhemdir. Bu üç dirhem tevzi ve taksimi mütevellinin elinde olacak, mütevellî bunu icab ettiği veçhile mezkur masraflara sarf edecek tevzi ve sarf hususunda adaletten ayrılmayacaktır.

2.1.3. Vakıf Muamelesinin Tahakkuku:

Vakfiyenin sonunda vakıf muamelesinin hukukî dayanağını izah eden kısımdaki yazılanlar oldukça ilginçtir. Buna göre vâkıf Mustafa Bey, İmam-ı Azam'ın içtihadını esas alarak, yapmış olduğu vakıf muamelesinden dönüp, yukarıda sayılan malların tamamını eski duruhuna iade etmek istemiştir²⁷. Ancak dönemin Kutahya Kadısı bu hususta, fıkıh ilimlerinin ekserisinin görüşünü esas alarak, Mustafa Bey'in vakfının lâzım ve sahih olduğuna hükmetmiştir. Ardından da Müslümanlardan birkaç adil kimseyi şahid kılaraq tescil şartlarını cami' bir surette tescil-i seri' ile tescil ettirmiştir.

2.1.3.1. Dua Kısmı

Her vakfiyenin sonunda o vakfın şartlarına uygun olarak işletilmesiyle alakalı dua ve şartlara uymayanlara beddua vardır. Burada da vâkıf tam manasıyla Müslüman olan sultanın, vezirin, kadının, emîrin, nüfuz sahibi kimsenin, mütegalip bir hakimin hasılı umum ahalden hiçbir kimsenin vakıf şartlarından hiçbirisini değiştirmelerine müsaade etmemiştir. Böyle bir değişikliğe teşebbüs edenlerin haram bir fillî irtikab edeceklerini beyan ederek onlara Hûd ve İnsan surelerinde geçen ifadeleri²⁸ hatırlatarak böyle bir şeye kalkışmanın Allah'ın lanetine götüreceğini belirtmiştir.

2.1.3.2. Tescil ve Şahitler

Bütün bunların zikrinden sonra vakfın tescili tamamlanmış, tevliyet yukarıda beyan edildiği veçhile belirlenmiş, ve vakıf muamelesi böylece gerçekleşmiştir. Bu muamelelerin şahitleri ise şunlardır:

i litu. sıvya.

²⁷ İmam Azam'a göre vakfedilen mallar vâkıfın mülkiyetinden çıkmaz ve istediği zaman vakıfın döner. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, İstanbul 1946, s. 5-6

²⁸ İnsan 31: "Allah zalimler için korkunç bir azab hazırlamıştır"; Hud 13: "Biliniz ki, Allah m laneti zalimlerin üzerindedir."

Tablo 1

Sofî Çelebi İbn el-Kadı Kermal	Mehmed İbn Çavlu	Mevlana müürvet İbn Tahir Fakı
Kıris İbn Yunus	Osman İbn Süleyman	Hoca Tacüddin
Mevlana Alıuddin Ali İbn Mahmud	Gaybi İbn Mahmud	Sadi İbn Oruç Bey
Ihar İbn Bevağbiki	Nasuh İbn Süleyman	Menalu Mehmed
El-Hac Hasan İbn Taktak	Mevlana Mehmed İbn Yusuf Fakı	Hamza İbn Muaden
El-hac Turhan el-Benna	Celal İbn Abdülkerim	Mevlana Muslihiddin İbn Abdülkerim
Nasuh İbn Mennan Dede	Süleyman İbn Sünan Dede	Ali İbn el-hac İbrahim

2.2. Mustafa Bey'in İkinci Vakfiyesi

Yukardaki muameleden sekiz sene sonra Mustafa Bey, Kütahya Ahi Mustafa Mahallesinde Köprübaşı³⁰ olarak bilinen mahalde üç dükkân satın almış ve bunların gelirlerini camiye vakfetmiştir. Bu dükkânların mütevelliliğini ise Alayunt'taki değirmenlerin mahsulünden 5 dirhem, 5 hinta³¹ un mukabil küçük oğlu Mahmud Çelebi'ye vermiştir. Mahmud Çelebi'nin vefatından sonra tevliyeti Kızı Aişe'ye, onun da vefatından sonra beş dirhem ve beş hinta karşılığı caminin İmam-Hatibine şart kılınmıştır. Nezâret, cibayet ve kitabet vazifelerini de Mahmud İbn Abdullah yürütecek ve hizmetlerine mukabil önceki vakfiyede zikredilen köyün vergi gelirlerinden iki dirhem alacaktır. Yapılan muamelelerin tarihi Evsat-ı Muharrem 897'dir.

Yapılan bu ekleme aşında yeni bir vakıf muamelesi olduğundan girizgâh, hukukî dayanak ve dua cümleleri yer almamasına rağmen Şuhudul-hal teferruatı olarak yer almıştır. Bu muamelelerin şahitleri şunlardır:

Tablo 2

Mehmed İbn Çavlu	El-Hac Tacüddin	Mevlana Müürvet İbn Tahir
Süleyman İbn Abdullah	Abdullah İbn Abdullah	Muhammed İbn Turgut
Katıbu'l-huruf ve nazımuha el-fakıru ilallahil'ğaniyyi Muhammed İbn Turgud		

Şahitler kısmındaki Mehmed İbn Çavlu ile Mevlana Müürvet İbn Tahir evvelki vakıf muamelesinde de bulunmuşlardır. Şahitlerden Muhammed İbn Turgut aynı zamanda kâtiplik yapmıştır.

2.3. Yahya Paşa'nın Saray Camii İçin Tesis Ettiği Vakfı

Yukarıda hayatı hakkında kısa bilgi verdiğimiz Yahya Paşa Saray Camii'ni tamir ettirmekle kalmayıp, caminin etrafında bulunan dükkânlardan üç tanesini satın alarak gelirlerini caminin ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla vakfetmiştir.

Yahya Paşa tamirattan sonra camide imamlık, müezzinlik ve kayıymlık vazifelerini yapmak üzere Yusuf Efendi'yi tayin etmiştir. Yusuf Efendi aynı zamanda vakfın mütevelliliğini de yapacaktır. Müteveli, mezkur dükkânları kiraya verip elde edilen geliri caminin tamirinden başka yine Yahya Paşa tarafından tamir ettirilen çeşmenin ve akarların tamirinde kullanacaktır. Yusuf Efendi bu hizmetlerinin mukabil vakıftan her gün toplam beş akçe yevmiye alacaktır. Yusuf Efendi'den sonra vakfa onun soyundan layık biri müteveli olacaktır. Vakfın tesis tarihi 24 Şevval 1164/15 Eylül 1751'dir³².

³⁰ Bu yer günümüzde Balıklı Mahallesi'nde Hürriyet Caddesi ve Kağan Sokağı arasında kalan mevkidir.

³¹ Bir tür hububat ölçüğü.

³² VGMA, 739. s. 43.

2.3.1. Yahya Paşa Vakfı'nın Transkripsyonu

Hazihi'l-vakfu alâ vakfî mâ 'aleyhi't-te'avvuli men setehakkaka's-sihhati ve'l-lüzumi bi'l-hükmi't-tescîli harrarahü'l-fakîr ileyhi sübhânehu ve te'âlâ Hasan el-müvella hilafe bi-medineti Kütahya....'ani'l-beliyye 'afâ 'anhu

Hamdû bi-haddi hücdâ-yı müte'âl ve salvât ve selâm Rasuli muhassenâti'l-hasâl ol eshab-ı zül'ikrâm ile tevâhîh ve tezyin olunduktan sonra işbu kitâb-ı sıhhat-nisabın tahfîr ve terkûmine sebep oldur ki, hâlâ Anadolu eyâletinde saye-i endâz-ı adalet olan vezîr-i âsaf-ı nazır müşîr-i müşeterâ tedbir-i ebû'l-hayrât ve'l-hesenât devletli merhametli 'mâyetli Yahya Paşa yesserallâhu bi'l-hayri mâ yürüdü vemâ yeşa hazretleri meclis-i şer'i serîf-i kâzımî't-teğîde zikr-i cây-i evkafa vazife-i mu'ayyene ile imam ve lieclit-tescîl ve'l-emrî't-tekerrîl mütevellî nasb buyurduktan işbu hâfızu'l-kitâb Yusuf Efendi bin Halî mahzanzında lisân-ı fesahat-iktirânlarıyla ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb ke'd-dünyâ mezra'atü'l-âhîrak muscâkınca etyabu malından ve enfesü menâlıından Medine-i Kütahya'da vüzerâ-i izama mahsûs tahdîd ve tavâfîden müstağni saray-ı 'âlf civarında cevâhib-i erbe'ası tafîk-i âmm fevkani müceddeden bina ve ihdes eylediğim mescid-i Şerîf merhum Yusuf Efendi-yi imam nasb eyleyüb ve zikrolunan mescid-i şerîftahtında üç bâb dükkâm dahi vakf-ı sahih-i şer'î ile vakteyleyub mütevellî-i merkuma teslim ol dahi vakfiyyet üzere kabz ve tesellüm eyleyüb ve şöyle şart eyledim ki:

Dekâkin-i mensûme mütevellî-i merhum Yusuf Efendi ma'rifetiyle isticar olunub hâsil olan gâilesinden evvelâ zikrolunan mescid-i şerîfin ta'miri ru'yet olunup saniyen mescid-i mezkur ittisâlinde vâkı ihya eylediğim çeşme-i zülâl-i âsânn termimi ve dekâkin-i mezkurenin meremmâtu görölüb ve fazlası cihet-i imamet ve şer' baha için mezkur Yusuf Efendi yevmî üç akçesine mutasarrıf ola. Ve Müezzin ve kayyımlık hîdmeti mukabelesinde yevmî iki akçesine nail ola. Ve hakk-ı tevliyyet yevmî iki akçesine müstehak ola. Ve hayatta oldukça merhum Yusuf Efendi mütevellî ve imam ve kayyım ve müezzin ola. Ve ba'de'l-vefat evlâdına ve ba'de'l-inkarâz rey-i hâkim ile bir mücevid ve mütedeyyin müstehakkına tevcih olunub işbu vakfiyemiz Heremeyn-i Şerîfeyn'de mestur şâir evkafımız zeyline defterhâne-i âmireye kayd ü sebt ve sureti mütevellî-i merhum yedinde hıfz oluna deyu şart ve tayin ve tahsis eyledim deyu buyurduktan mütevellî-i mezkur dahi vezir-i müşarun-ileyh hazretlerini tasdik ve tahkik eyledikten sonra ba'de'l-muhâkemeti'ş-şer'î vakf-ı mezkurun zımında olan şart ve kuyud-ı mensumenin sıhhat ve lüzumuna hükm-birle. Mâ vaka'a bi't-taleb ketbolundu. *"Femen beddelehu ba'de mâ semî'ahu feinnemâ tsmuhu 'ale'l-lezine yâbeddillânehu innellâhe semî'un 'âlim'". Cerâ zâlike fi yevmi's-sabi' ve'l-ısrîn min şehri Şevvali'l-mâkerrem lisene erba'a ve sittin ve mie ve elf*

ŞahudU'l-hâk:

Tablo 3

İbrahim Ağa emîn-i çavuşân fâhru's-sâdât es-seyyid Mustafâ Ağa Kâim-i makam Nâkibu'l-Egrâf	Umdetu'l-esrîf Mehmed Ağa Anlanizade	Ahmed Ağa Fâhru'l-eşbah kethüdâ-i bevvâbin	Umdetü'l'-ayan Salih Ağa Kethüdâ-i Çavuşân-ı Anadolu
Ve gayrihüm mirre'l-huzâr			

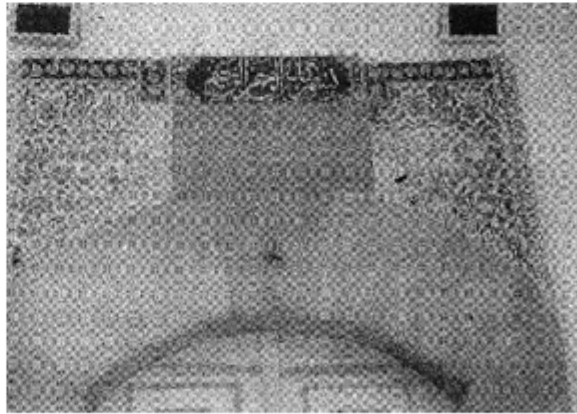
VGMA, 739, s. 43.

²²Bakara 181. ></ s,'+qM/ İİ5H< -İr-d İİİİHfİs. ! / İfİ-nn'

Resim 1: Caminin Dıştan Görünüşü

*** I IIIIÜJ

Resim 2: Caminin İnşa Kitabesi

Resim 31: Yahya Paşa'nın Tamir Kitabesi

â • i,

Resim 31:
Camiinin Kapısının
Görünüşü

KAYNAKÇA:

- 1) Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, *Bizans ve Selçukilerle Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 112.
- 2) Selânikli Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1695)*, (Haz. Mehmed İpşirli), İstanbul 1989, s. 40
- 3) Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* (ya> Mustafa Kaskin vd.), C. IV/1, İstanbul, 1997, s. 312.
- 4) Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* (ya> Ali Aktan vd.), C. III, İstanbul, 1996, s. 450.
- 5) Timizî, *Sünen-i Tirmizî*, Ahkâm, 36, C. III, s. 620.
- 6) Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kuyud-i Kadîme Arşivi (KKA)*, TD., 560, Vr 22
- 7) Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, İstanbul 1946, s. 5-6